

**A halmaz egyes elemeinek kiemelését jelző *például*, *többek között*, *először*,
és így tovább metaoperátorok**

1. Nem kétséges, hogy a szóban forgó metaoperátorok átláthatóbbá, világosabbá teszik a kijelentés szerkezetét, és ezzel megkönnyítik a vevő általi megértését. Ezek a metaoperátorok elsősorban az egyes elemek előtti pozícióban szerepelhetnek, vagy a kiemelés végét jelzik. A halmaz elemeire vonatkozva ezzel azt sugallják az adónak, hogy ő az adott helyzetben többet tudna mondani (néha másképpen) annál, mint az adott pillanatban tesz, megerősítve ezzel a saját pozícióját a beszélgetésben. Hozzá kell tenni, hogy jelen cikkünkben a halmaz fogalmát szélesebb értelemben használjuk, nemcsak mint a tárgyak, hanem mint a beszélő által ad hoc létrehozott különféle tevékenységek típusainak az osztályát is. (A kérdés grammatikai vonatkozásáról l. Keszler 2004: 66, 75). A kiemelés bevezető *például* metaszövegbeli operátor viszonylag gyakran szerepel a beszélt szövegekben. Az írott szövegekben a 187644 886 szót tartalmazó korpusz szerint 912228-szor fordul elő (MNSz). A beszélő általában egy, két és ritkábban három vagy annál is több példára utal. Vegyünk néhány példát (az eredeti helyesírás megtartásával):

Amikor ezen az elven nagy termetű, sok vizet tartalmazó szervezeteket – *például* kalapos gombákat – akarunk alak- és színváltozás nélkül tartósítani, a gyakorlati... (www.mikoszfera.hu/index.php?m=menu&s...).

A tűzhely a lakás része (mint *például* a wc, zuhanykabin), vagy lakásfelszerelési tárgy (mint *például* a hűtő)? (www.gyakorikerdesek.hu › Otthon › Lakberendezés).

Vannak olyanok, akik a hacker mentalitást más területen gyakorolják, ez lehet *például* elektronika vagy zene – valójában ezzel a viselkedési formával találkozhatasz a... (esr.fsf.hu/hacker-howto.html).

A többi híres áruház – mint *például* a Bloomingdale's vagy a Marshall Fields – is... alapítványokat, élelmiszerbankokat és más jótékonyági szervezeteket (www.crystaldeo.hu/tortenet.php).

Néha a felsorolást egy összegzés követi, amely segít megállapítani, hogy milyen halmazba kerül az adott elem. Például az olyan mondatban, mint: *Ellenőrizni akarják például a magánbiztosítók számláit, egyszóval az egész tevékenységüket.*

Formális szempontból a *például* operátor előtti pozícióban leggyakrabban főnév vagy nominális csoport, ritkábban viszont ígék is szerepelnek.

Találkozhatunk az *én + például* összetett konstrukcióval is. Valószínűleg itt arról van szó, hogy az adó a saját tapasztalatára hivatkozva, egy kiválasztott példával szeretné megerősíteni az általa közölt tényt. Például:

Ezután mesterképzésre kell menni, hogy olyan értékű diplomája legyen (mesterdiploma), mint amit régebben kaptak. De persze ez se feltétlenül elég a tanításhoz. *Én pl.* elvégeztem a szakom (5 év), plusz a tanárit (3 év) (de az öt éven belül csináltam meg a kettőt), plusz még egy egyetemi továbbképzést is megcsináltam plusz betétlapért – de... (bebu.hu/uj-idogazdalkodas-pepitaban/).

Előfordulhat, hogy a *például* megelőzi a hosszabb történetet is, és akkor az egész szövegre vonatkozik. Ezt láthatjuk az alábbi példában:

X: Úgy látom, mintha az utóbbi időben feledékenyebb lennél, ez...

Y: Bizonyára igazad van, és ebben nincs semmi különös, képzelj el, hogy *például* meg akartam látogatni a kollégámat és elfelejtettem a címét, és sehogy nem tudok rájönni, hogy hol lakik, pedig már többször voltam ott.

Ebben a példában az adó megerősíti a beszélgető partnerének korábbi kijelentését, de azt nem direkt módon teszi, hanem leírja azt a szituációt, amely az emlékezési gondjairól tájékoztat. A *például* metaoperátor arra utal, hogy az adó ez esetben csak egy példával él, de hozhatna többet is.

A *például* metaoperátor egyes kontextusokban a példa felidézése utáni pozícióban is megjelenhet. Például:

Most már pihenni szeretnék *például*.

Ebben az évben nyaralni fogok Spanyolországban *például*.

Azt mondhatjuk, hogy a *például* metaoperátor talán leggyakrabban a halmaz egy eleméhez kötődik, és ez egyidejűleg arra is utal, hogy a halmaz terjedelme egynél nagyobb. Ezt a következő formula segítségével írhatjuk le:

X például Y = amikor kimondom az X-et, kimondom az Y-t, amely az X által meghatározott halmazhoz tartozik; tudd meg, hogy több ilyen dolgot tudnék mondani (felsorolni).

Ennek a formulának az alkalmazását a következő példa szemlélteti:

Az Európai Unió miniszterei elfogadtak bizonyos elveket, és egyetértettek *például* abban, hogy segíteni kell Görögországnak kilábalni a válságból.

Ennek megfelelően:

Amikor azt mondom ki: az Európai Unió miniszterei elfogadtak bizonyos elveket, **kimondom:** egyetértettek abban, hogy segíteni kell Görögországnak kilábalni a válságból; **tudd meg,** hogy több olyan elvet is tudnék felsorolni, amelyet a miniszterek elfogadtak.

2. A *többek között* metaoperátor sokkal ritkábban jelenik meg a nyelvi szövegekben, mint a *például*. Sok esetben a jelentésük majdnem azonos. Az adó akkor veszi ezt igénybe, amikor azt szeretné jelezni, hogy egy felhasznált elem egy nagyobb halmaznak a része, amelynek a terjedelmét nem kívánja teljes egészében kifejtteni. Például:

A chiphez kiadnak egy application guide-ot, ami *többek között* az áramellátási és hűtési referenciaterveket is tartalmazza. Aki látott már... (hup.hu/.../a_quanta_beperelte_az_amd-t_notebookba_...).

Makett és modell kiállítás nyílt – *többek között* múzeumunk műtárgyaiból – a Le Compa múzeumban, Chartres-ban! (www.mezogazdasagimuzeum.hu/article.php?article_id...).

Előfordul, hogy a beszélő több példát sorol fel, esetleg a halmaz egész terjedelmét is. Például:

Ebbe beletartozik *többek között* minden, ami a következőkhöz kapcsolódik vagy rájuk utal: vulgáris szavak vagy kifejezések, szexuális jellegű témák vagy tartalom, gyűlöletbeszéd (beleértve *többek között* a faji, etnikai vagy vallási sértéseket), tiltott kábítószeres és korlátozottan forgalmazható anyagok, valamint törvénytelen tevékenységek (www.xbox.com/hu-HU/Legal/codeofconduct).

Számos díjjal jutalmazták: *többek között* a Nemzeti Tudományos Alapítvány CAREER-díjjal, a Tengerészeti Kutatóintézet Fiatal Kutató-díjjal, továbbá megkapta a Neumann-díjat az információtechnológiában elért eredményeiért és a FEBS Évforduló-díját a rendszerbiológiában elért kutatásaiért (sociomater.hu/.../Barabasi_Albert_Laszlo__Behalozva...).

A *többek között* operátor, metaszövegbeli funkciójára való tekintettel, mindig a replika belsejében szerepel. Hozzá kell tenni azt is, hogy általában nem a néhány szóból álló rövid, hanem a hosszabb kifejezésekben jelenik meg.

Összehasonlítva a *például* és a *többek között* jelentését és használatát láthatjuk, hogy majdnem minden kontextusban megvan a lehetősége annak, hogy a *többek között* operátort felcseréljük a *például* operátorral. Ez az elv azonban nem alkalmazható kivétel nélkül az ellenkező irányban, mivel nem minden kontextusban lesz ez a szubsztitúció egyenértékű. Például az alábbi példákban nem lehetséges a *például* operátornak a *többek között* operátorral történő felcserélése:

Jobb lett volna, ha ugyanabban az időben jössz – mondta a róka. – Ha *például* délután négykor érkezel majd, én már háromkor elkezdek örülni. Minél előrébb... (ersekujvarofm.5mp.eu/web.php?a=ersekujvarofm...).

Önt jogszabály védi, *ha például* úgy gondolja, hogy Önnel vallása vagy meggyőződése miatt méltatlanul bánnak, amikor megpályáz egy állást;. Önt jogszabály... (ec.europa.eu/justice/.../Religion_or_Belief.html).

A szóban forgó mindkét operátor szövegbeli használata nagyon hasonló. A különbség köztük azon alapul, hogy a *például* a halmaznak inkább csak egy elemére vonatkozik, és csak indirekt módon utal az egész halmazra, a *többek között* viszont háttérben a több elemet is előhívja. Ebben valószínűleg a *többek* elemnek van döntő szerepe. A fentieket figyelembe véve a *többek között* formulája azonos lesz a *például* metaoperátorával:

X többek között Y = amikor kimondom az X-et, kimondom az Y-t, amely az X által meghatározott halmazhoz tartozik; tudd meg, hogy több ilyen dolgot tudnék mondani (felsorolni).

Ennek a formulának az alkalmazását az alábbi példa mutatja:

Ehhez hozzájárultak a jóindulatú emberek, *többek között* a tanárok...

Amikor azt mondom ki: ehhez hozzájárultak a jóindulatú emberek, **kimondom:** a tanárok; **tudd meg,** hogy több ilyen dolgot tudnék mondani (felsorolni).

3. Az *először*; *másodszor* stb. operátorok néhány olyan változatban is szerepelhetnek, amelyeket hasonértékűnek tekinthetünk, például: *először – elsőként – első dolog – egy; másodszor – második dolog – kettő* stb. Még idesorolhatjuk az *utolsó dolog* operátort is, amely a halmaz utolsó elemét nevezi. Hozzá kell tenni azonban azt is, hogy nemcsak a beszélt, hanem az írott szövegekben is elég ritkán találkozhatunk a *harmadszor*, illetve a *negyedszer* stb. szekvenciákkal. A feljebb említett szövegtár gyakorisági mutatói szerint az *először* 50 022-szer, a *másodszor* 4854-szer, a *harmadszor* 1851-szer, a *negyedszer* 469-szer, az *ötödször* 238-szor szerepel (MNSz). Ez arra utal, hogy a szóban forgó metaoperátorok a szöveg rendezésében és hierarchizálásában bizonyos gondot okoznak a beszélőnek. Ilyenkor a nyelvhasználónak, amikor létrehozza a szöveget, egyidejűleg emlékeznie kell arra is, hogy eddig hány elemet hozott fel, ezért a leggyakrabban az *először* (vagy variánsai) operátort veszi igénybe, amely szükségszerűen előhívja a másodikikat is. A nyelvhasználó az első helyen a számára legfontosabb dolgot említi. Vegyünk néhány példát:

Először is szeretnék köszönetet mondani az oldalra látogatásért, a pozitív gondolatokért, a petíció aláírásáért, a demonstráción való részvételért... *Másodszor* szeretnék lelki alapokon nyugvó sikeres újsztendőt kívánni (narottam.freeblog.hu/archives/2012/.../Ujevi_koszonto...).

Sziasztok, *először* is boldog karácsonyt szeretnék mondani mindenkinek, *másodszor* köszönjük szépen, hogy ilyen jól látogattjátok az oldalt (tropicalroom.gportal.hu/).

Elsőként be kell gyűjteni és ellenőrizni kell az információkat, meg kell vizsgálni a bizonyítékokat, majd a bíróságtól kell engedélyt kérnünk, hogy egy adott helyszínre kiszállhassunk (hetivalasz.hu/.../elsokent-be-kell-gyujteni-es-ellenorizn...).

Ezek közül – a zenekari műfajok fokozatos előtérbe kerülése miatt – *elsőként* meg kell említeni a kompozíció hangszerelésére, valamint a hangszercsoportok összeállítására és a szövegek elrendezésére vonatkozó előírásokat (>>> http://www.finale.hu/ii_3.htm).

...a sikerhez két dolog kell, az *első dolog* az, hogy sose mondj el mindent, amit tudsz, a *második* pedig az lenne... (www.ezmiez.com/a-siker-kulcsa/).

Az *első* és legfontosabb *dolog* egy közös cél megfogalmazása volt, majd pedig az ehhez vezető út megtalálása (fidelio.hu/.../g_horvath_laszlo_nincs_szebb_dolog_az...).

Számomra fontos az, hogy: *1(egy)*: az alapvető jogok érvényesüljenek, és *2(kettő)*: a szakmaiság mindig legyen előtérben.

A feljebb tárgyalt metaoperátorok explikációja a következőképpen fest:

Először (első dolog, elsőként, egy) X = megmondom az első X dolgot; tudd meg, hogy megmondhatok több ilyen dolgot.

Másodszor (második dolog, kettő) Y = megmondom (az X után következő) a második dolgot.

4. Most nézzük meg az *és így tovább* metaoperátornak a funkcionálását a nyelvi szövegekben. Általában két formában jelenik meg: egyszer vagy kétszer megismételve. A nyelvhasználatban ugyanolyan jelentésben fordul elő nemcsak a beszélt, hanem az írott formában is a latin eredetű *et cetera* kifejezés. A beszélt nyelvben nem használatos a *stb.*, illetve az *etc.* rövidítés. Hozzá kell tenni, hogy az *és így tovább (stb.)* operátor sokkal gyakrabban szerepel az írott szövegekben, mint az *et cetera (etc.)*. Ezt erősítik meg a gyakorisági mutatói is. A már feljebb említett 187 644 886 szót tartalmazó korpusz szerint a *stb.* 37 667-szer, az *etc.* viszont csak 1074-szer jelenik meg (MNSz). Vegyünk néhány példát:

A tartománynevek rendszerének felépítése hierarchikus, vagyis a nevek részei közül egyesek alá vannak rendelve a név más részeinek. Hagyományosan a nevek a legalacsonyabb szintű elemmel kezdődnek, ami alá van rendelve az azt követő elemnek, ami az őt követőnek, *és így tovább* (hu.wikipedia.org/wiki/Tartománynév).

Művészet, alkalmazott művészet, mesterség, tudomány, marketingeszköz, stílus, módszer *és így tovább* (www.kreativmuhely.hu/).

Vagy Dávidét, aki ellopta Uriás feleségét; Ákháb és Jezabel történetét, akik ellopták Nábót szőlőjét. Vagy Zakeusét, aki a szegényektől lopott adószedés címén; vagy Júdásét, aki meglopta a tanítványok közös kasszáját – *és így tovább, és így tovább...* (szentkoronaradio.com /.../2012_01_08_7-parancsolat-...).

Aztán a résznek vége, újra megrezeg a membrán, de a vizsgadrukhoz már némi önmelegszelő nosztalgiazás is keveredik, majd megint színpad, megint egy szerep, *és így tovább és így tovább* (7ora7.hu/programok/a-het-asszonya.../nezopont).

...bobbyl, Alkáli zöld, önéletrajz, Sönt, Energiasáv, Hiszterízis, Mobiltelefon, Central – Labour – Union, Dikopter, Chersonésus, Ozmidiridum. *Etc., et cetera...* (www.kislexikon.hu/etc_et_cetera.html).

Az *és így tovább* metaoperátor előtt szereplő elemek túlnyomó többségben a felsorolt objektumok neveit jelző főnevek, egyes esetekben viszont lehetnek egész mondatok is:

Ami azt jelenti, hogy minden törvényt védett egy másik törvény, amit egy újabb törvény védett *és így tovább*. Mígnem eljutottak odáig, hogy naponta több száz... (www.megoldasok.hu /.../reszlet_uzletkotes_tehnikakro).

Ha az emberek törvényeket akarnak, teljes mértékig jogukban áll ezeket megalkotni, a bűnözőnek teljes mértékig jogában áll megszegni őket, a rendőrségnek teljes mértékig jogában áll a bűnözőt letartóztatni, a bíróságnak börtönbüntetésre ítélni *és így tovább* (www.szabadgondolkodo.hu /.../objektiv-erkolcs.php).

Az *és így tovább* abban különbözik az eddig tárgyalt metaoperátoroktól, hogy egyértelműen visszautal rá a felsorolt elemekre, de a lényege változatlan marad:

X és így tovább (et cetera) = megmondtam az X-et; tudd meg, hogy megmondhatok (felsorolhatok) több olyan dolgot, amely ugyanahhoz az X halmazhoz tartozik.

Ennek a formulának az alkalmazása a következőképpen történik. Például:

Minden nap ugyanabban a monoton körforgásban telik: tisztálkodás, öltözés, evés, és így tovább. Egyáltalán nem könnyű munka, mivel az... (elmedoktor.hu/.../szakmak-melyek-depresszióra-hajla...).

Ennek megfelelően:

Azt mondtam: Minden nap ugyanabban a monoton körforgásban telik: tisztálkodás, öltözés, evés; **tudd meg,** hogy több olyan dolgot is mondhatok (felsorolhatok), amely a szóban forgó halmazhoz tartozik.

Az ebben a cikkben tárgyalt metaoperátorok részt vesznek a nyelvi szövegek organizációjában. A hosszú és gyakran nem mindig világos beszédmenetben olyan útmutatót jelentenek a nyelvhasználó számára, amely egyrészt a felsorolandó dolgokat, másrészt pedig a felsorolási folyamat végét jelzi.

SZAKIRODALOM

- Bañcerowski Janusz 2008. *A világ nyelvi képe. A világgép mint a valóság metaképe a nyelvben és a nyelvhasználatban.* Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 86. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Bañcerowski Janusz 2010. A metaszövegről és az intertextuális metaszövegbeli operátorokról. *Magyar Nyelvőr* 134: 183–95.
- Keszler Borbála 2004. *Írásjelten. Az írásjelhasználat szabályai, problémái és története.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Lévai Béla (szerk.) 2004. *Alapinformáció és metainformáció.* Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- Magyar Nemzeti Szövegtár (= MNSz). MTA Nyelvtudományi Intézet: <http://corpus.nytud.hu/mnsz>.
- Ozóg Kazimierz 1990. *Leksykon metatekstowy współczesnej polszczyzny mówionej.* Uniwersytet Jagielloński, Kraków.
- Walusiak Ewa 1998. Metatekstowa funkcja hierarchizująca ciągu przy. [w:] *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej* 34. Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa, 117–27.
- Wierzbicka Anna 1971. Metatekst w tekście. In: M. R. Mayenowa (ed.): *O spójności tekstu.* Wydawnictwo Ossolineum, Wrocław.
- Winiarska Justyna 2001. *Operatory metatekstowe w dialogu telewizyjnym.* TAIWPN UNIVERSITAS, Kraków.

Bañcerowski Janusz
professor emeritus
ELTE BTK
Szláv és Balti Filológiai Intézet

SUMMARY

Bañcerowski, Janusz

Meta-operators like például ‘for instance’, többek között ‘among others’, először ‘first of all’, és így tovább ‘and so on’, highlighting some elements of a set

The meta-operators in the title of this paper make the structure of a statement clearer and more transparent, thereby facilitating its comprehension by the addressee. They primarily occur in positions immediately preceding the item/list they refer to, or else they signal the end of an enhanced portion of text. They suggest for the addressee that the speaker could say more (or sometimes say it differently) than what s/he actually says in the given moment, thus strengthening the speaker’s position within the conversation. In long and not always quite clear stretches of discourse, they represent signposts for the language user that signal either the beginning or the end of an enumeration process.

Keywords: meta-operators, highlighting, elements of a set, enumeration, speaker’s position